BİR SÖZLÜ TARİH METNİ OLARAK KISSA-İ ZELZELE VE KONUSUNUN ANADOLU BASININA YANSIMASI

Doç. Dr. Mehmet EROL
Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
merol@gantep.edu.tr

Öz

Günümüz tarihçilik anlayışında edebî metinler ve sözlü kültür ürünlerinden yararlanma giderek artan bir olgudur. Yazılı yahut sözlü kültür ortamında yaratılmış bir olay veya durumu anlatan metinler, belgeye dayalı tarih yazıcılığına katkı sunan bir alan haline gelmiştir. Sözlü kültür ortamı ürünlerinden destan, hikâye, efsane, menkıbe, türkü gibi türler sıradan bireylerin yanında özellikle toplumların sosyal tarihini gün yüzüne çıkarmada etkilidir.

Türkistan coğrafyasında 1911 yılı başlarında bir dizi deprem meydana gelmiştir. Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Doğu Türkistan ve Kafkaslara uzanan bir sahada etkili olan bu depremler bölgede yaşayanlar için büyük yıkımlara sebep olmuştur. Bu deprem silsilesinin ilki olan ve tarihi kayıtlara Kebin / Kemin depremi olarak geçen felaket, Kıssa-i Zelzele adlı manzum esere de konu olmuştur. Moldo (Molla) Kılıç tarafından kaleme alınan ve destan türüne dahil edilebilecek bu eser Arap harfli olarak 1911 yılında Kazan'da basılmıştır. Eser aynı zamanda Kırgız edebiyatının da ilk yazı örneği olarak kabul edilmektedir.

Kıssa-i Zelzele'de işlenen konu önemli bir haber değeri olması bakımından Türkistan Depremi başlığıyla dünya basınında da yer bulmuştur. Özellikle Sırat-ı Müstakim mecmuasında olmak üzere 1911 Türkistan Depremi, İstanbul basınında ve edebiyatında da yankı bulmuştur. Konuyla ilgili ayrıntılı haberler, yapılan toplantılar, toplanan yardımlar ve az sayıda da olsa üretilen edebî metinler gazetelerde yer almıştır.

Çalışma, 1911 yılında Türkistan coğrafyasında cereyan eden doğal afetin (deprem) bir edebi metne konu edilişine ve bu konunun İstanbul basınına yansıma biçimine odaklanmaktadır. Bu çerçevede, Moldo Kılıç ve eseri Kıssa-i Zelzele tanıtılarak eserdeki anlatım özellikleri belirlenmiş, Sırat-ı Müstakim mecmuasında yer alan Türkistan depremiyle ilgili haberler ve bu konuyla ilgili yazılan şiirler üzerinden bir sözlü tarih değerlendirilmesi yapılmıştır. Kıssa-i Zelzele adlı eserden Kemin bölgesinde yaşayan Kırgızların o günkü sosyal durumları tespit edilmiştir. Türkistan depreminin Anadolu sahasındaki yankılarında Türkçülük ve İslamcılık fikirleri üzerinden toplumsal bir duyarlılık oluşturulmaya çalışıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sözlü Tarih, Türkistan Depremi, Kıssa-i Zelzele, Sırat-ı Müstakim.

AS AN ORAL HISTORY TEXT KISSA-I ZELZELE AND ITS TOPIC REFLECTION ON ANATOLIA PRESS

Abstract

In today's understanding of historicism, utilization of literary texts and oral cultural products is a growing phenomenon. Texts describing an event or situation created in a written or oral cultural environment have become an area that contributes to document based history writing. Genres such as epic, story, legend, mystic story and folk songs are influential in bringing the social history of ordinary societies to life in addition to ordinary individuals.

A series of earthquakes took place in the geography of Turkistan in early 1911. Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, East Turkestan and the Caucasus have caused great devastation for those

living in this region. This earthquake is the last catastrophe of Kebin / Kemin earthquake in the historical records and the name of Kıssa-i Zelzele has been the subject of verse. This work, which was taken by Moldo (Molla) Kılıç and included in the epic tale, was published in Kazan in 1911 in Arabic alphabet. The work is also regarded as the first writing example of Kyrgyz literature.

The issue covered in Kıssa-i Zelzele has also taken place in the world press with the title of Türkistan Earthquake in terms of being an important news value. The 1911 Turkistan Earthquake, especially in the magazine of Sırat-ı Müstakim, has also echoed in the Istanbul press and literature. Detailed news about the topic, meetings held, help collected, and a small number of literary texts produced in newspapers have been processed.

The study focuses on the subject of natural disaster (earthquake) in the Turkestan geography in 1911 and its reflection on the Istanbul press. In this frame, Moldo Kılıç and his book Kıssa-i Zelzele were introduced to define the narrative features of the work and an oral history evaluation was made on the news about the Turkistan earthquake in Sırat-ı Müstakim magazine and the poems written about this topic. The daily social status of the Kyrgyz people living in the Kemin region has been determined from the work called Kıssa-i Zelzele. It has been seen that in the repercussions of the Turkestan earthquake on the Anatolian side, a social sensitivity is tried to be established through the ideas of Turkism and Islamism.

Keywords: Oral History, Turkestan Earthquake, Kıssa-ı Zelzele, Sırat-ı Müstakim.

1. Giriş

Toplumu, toplumun bir parçasını yahut toplumun bir bireyini derinden etkilemiş olaylar bir kültürün edipleri tarafından sözlü veya yazılı biçimlerde edebî eserlere dönüştürülerek aktarıla gelmiştir. Edebî eserler doğası gereği kurgusaldır. Bununla birlikte doğrudan yaşanmış bir olayı konu edinen edebî metinlerin gerçeğe yakın şekilde kurgulandıkları görülür.

İster toplumsal olsun isterse bireyin yaşadığı bir olay olsun, tarih yazıcılığı dışında kalan metinler üzerinden bir olayın aktarımı, adeta söz konusu olayın raporu niteliğindedir (Sever 2008, 63). Bu türden metinlerin çoğunun aktardığı bilgiler yereldirler, yine de sosyal tarih yahut sözlü tarih açısından değerli kabul edilirler.

Geleneksel tarih yazıcılığı noktasında metinler üzerinden yapılan sözlü tarih okumalarının ortaya koyduğu bilgilerin doğruluğu, güvenilirliği ve amacı tartışmalı konular arasındadır (Yıldırım 2004, 131-154; Yıkmış 2016, 28-40). Her ne kadar sözlü tarih okumalarından elde edilecek bilgiler tartışılıyor olsa da şiirler, destanlar, mitler, efsaneler, menkıbeler, hikâyeler, anekdotlar vb. formlardaki kaynakların doğru kullanıldığında tarih için değerli bilgiler sunduğu fikri (Togan 1985, 38-52) kabul görmektedir. Bu çerçevede günümüz tarihçilik anlayışında edebî metinler ve sözlü kültür ürünlerinden yararlanma giderek artan bir olgudur. Başka bir deyişle, yazılı veya sözlü kültür ortamında yaratılmış bir olay veya durumu anlatan metinler, belgeye dayalı tarih yazıcılığına katkı sunan bir alan haline gelmiştir.

Moldo (Molla) Kılıç'ın 1911 Türkistan depremini konu alan Kıssa-i Zelzele başlıklı eseri de bu bağlamda ele alınabilir. Eserin şekilsel özellikleri âşık tarzı destan formuna uymasa da işlediği konu bakımından bir destan örneği olarak kabul edilebilir. Yaşanan bir depremi anlatmasından dolayı Kıssa-i Zelzele'yi *bilgilendirmeye yönelik haber destanları*nın

(Çobanoğlu 2000, 105) bir örneği olarak nitelemek mümkündür.

Tarih yazımında değerli bilgiler sunan ve bu çerçevede günümüz tarih yazıcılarının sık başvurdukları bir kaynak da gazete haberleridir. Gazete ve diğer süreli yayınlar yakın geçmişi konu edinen tarihçiler için önemli birer yazılı kaynak durumundadır. Yayınlandıkları dönemde toplumu uzak-yakın hadiseler hakkında bilgilendirme, çoğu kez de yönlendirme işlevi gören gazeteler üzerinden toplumsal okumalar yapmak mümkündür. Bu noktada, sözü edilen 1911 Türkistan depremi Kırgızistan sahasında edebî bir esere konu olmasının yanında dünya basınıyla birlikte İstanbul basınına da yansımıştır.

Çalışma, 1911 yılında Türkistan coğrafyasında meydana gelen depremlerin söylem analizi çerçevesinde bir edebi metne konu edilişine ve bu konunun İstanbul basınına yansıma biçimine odaklanmaktadır. Dolayısıyla çalışmada örneklem olarak Kıssa-i Zelzele adlı eser ile Sırat-ı Müstakim mecmuasındaki konuyla ilgili yazılar seçilmiştir. Bu bağlamda, Moldo Kılıç ve eseri Kıssa-i Zelzele tanıtılarak eserdeki anlatım özellikleri belirlenmiş, Sırat-ı Müstakim mecmuasında yer alan Türkistan depremiyle ilgili haberler[1] ve bu konuyla ilgili yazılan şiirler üzerinden bir sözlü tarih değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. Kıssa-i Zelzele ve Moldo Kılıç

Kırgız edebiyatının ilk yazılı eseri olsan Kıssa-i Zelzele 1911'de *ceditçi aydınları*n[2] gayretleriyle Arap harfli olarak Kazan'da basılmıştır (Güngör 2016, 393; Duman 2015, 13). Bazı araştırmacılar, Kırgız yazı dilinin henüz oluşmamış olmasından dolayı, Çarlık dönemi sonuna kadar (1917) verilen bu ve benzeri eserleri Kırgız dilini yazı dili seviyesine yükseltme yönünde atılmış ilk heveskâr çalışmalar olarak değerlendirmektedir (Cigitov 2004, 77-90).[3]

Moldo Kılıç'ın eseri her ne kadar yayınlanmış[4] olsa da şairin sözlü kültür ortamında şiirler söylediğine dair bilgiler mevcuttur. Şair, Çarlık dönemi Kırgız şairleri *akınlık* geleneği temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir (Duman 2015, 17).

---

[1] Türkistan depremine dair Sırat-ı Müstakim'de yer alan *Asyâ-yı Vustâ Felâketzedegânı İane Defteri* başlıklı yazılar ile yardım gönderenlerin mektupları genellikle 16. sayfada (son sayfa) yer almaktadır. Haberler ise orta sayfalarda yayınlanmıştır. Dergideki bütün yazılarda olduğu gibi Türkistan depremiyle ilgili yazıların başlık puntoları metinlere göre kısmen büyüktür. Çalışmada dergiden alıntılanan yerler önce sayı numarası sonra sayfa numaralarıyla verilmiştir.

[2] XX. yüzyılın başında Kırgızların okur-yazarlık sorunu, Türkistan aydınlarının dile getirdiği önemli bir problemdir. Geleneksel eğitim yönteminin yetersizliğini dile getiren ve bu çerçevede faaliyette bulunanlara ceditçi aydınlar denilmiştir. Kırgızca ilk yazılı metinler bu aydınların çabalarıyla basılmıştır. Bu bağlamda yeni eğitim yöntemine uygun olarak 1911-1914 yılları arasında dört adet Kırgız lehçesinde eser yayınlanmıştır. Bu eserlerden ilki Kırgız akını Moldo Kılıç'ın "Kıssa-ı Zelzele" adlı eseridir. İkincisi Kırgız ve Kazak Usul-i Cedit okullarında yaşanan kaynak eksikliğini gidermek amacıyla yine Arabayev'in "Alifba Yake Töte Oku" adlı eseri (1911) diğerleri ise Sıdıkuulu'na ait iki eserdir (1914). Bunlardan sonra 1924 yılına kadar Kırgız lehçesinde eser yayınlanmamıştır (Güngör 2016, 393).

[3] Bu değerlendirmeye yakın ifadeler Kıssa-i Zelzele'nin dil özellikleri üzerine yapılmış iki çalışmada da yer almaktadır. Söz konusu çalışmalarda Kıssa-i Zelzele'nin *ortak yazı dilinin özelliklerini taşıdığı ve yer yer Kırgız ağız özelliklerini barındırdığı* (Yıldız 2010, 6-7); eserin *bir geçiş dönemi eseri olarak kabul edilmesinin daha doğru olacağı* tespitleri yapılmıştır (Tan 2013, 2333).

[4] 1911'de Kırgızistan'da meydana gelen deprem üzerine Moldo Kılıç'tan başka zamanın Kırgız akınlarından Kalık Akiyev ve Moldo İsak Şaybekov da bu depremi konu alan birer şiir yazmışlardır (Alimov 2003, 15).

Kıssa-i Zelzele, 1911 Türkistan Depremi olarak dünya deprem kayıtlarına geçmiş büyük bir depremin tanıklarından olan Moldo Kılıç[5] tarafından kaleme alınmış manzum bir eserdir. 459 mısra olan eser, şairin ifadesiyle gazel olarak adlandırılmıştır. Her ne kadar şiir için gazel adlandırması yapılmış ise de klasik edebiyattaki gazel formunun özelliklerini karşılamadığı görülür. Şiir hece ölçüsüyle yazılmış olup genelde 7'li bazen de 8'li ölçü ile kaleme alınmıştır. Şiirin sonlarına doğru şair, *Molla Kılıç beçara / Ahir bir künk kitersin* (Dıykanov 1991, 16) şeklinde mahlas kullanmıştır.

Kıssa-i Zelzele'nin konusu şairin de tanık olduğu 1911 Türkistan Depremidir. İnsanlık için büyük depremler tarih boyunca karşı konulamaz can ve mal kayıplarına sebep olmuştur. Yer kürenin yapısıyla ilgili olan depremlerin bilimsel izahı 1900'lü yıllardan itibaren yapılmaya başlanmıştır. Pozitif bilimler öncesinde depremler günahların ve kötülüklerin artması karşısında İlahî bir ikaz yahut insanların cezalandırılması olarak algılanmıştır. Günümüzde depremlerin bilimsel izahı yapılabiliyor olsa da halk arasında depremlerin İlahî ikaz veya İlahî bir cezalandırma olduğu inancı hâlâ yaygınlığını korumaktadır. İster bilimsel açıklaması yapılsın isterse dinî olarak bir açıklama getirilsin genelde doğal afetlerin, özelde de depremin insanlar üzerinde yarattığı duygular değişmemiştir… Korku, dehşet, panik, çaresizlik, travma; kayıplarının yarattığı derin üzüntü…

Âşık tarzı şiir geleneğinde doğal afetlerden depremleri konu alan destanlar önemli bir yer tutar. Bu tür destanlarda genellikle depremin meydana geldiği tarih; yıl, ay, gün ve saatiyle ayrıntılı olarak verilir ve depremin yarattığı maddi ve manevi zarar anlatılır (Çobanoğlu 2000, 85). Kıssa-i Zelzele'de şair depremle ilgili herhangi bir tarih ve saat vermemektedir. Ancak *Töşekdeki adamnın / Biri ölüp biri bar* (Dıykanov 1991, 16) şeklindeki ifadelerden depremin gece vakti olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmalardan ve gazete haberlerinden depremin sabaha karşı olduğu bilgisi doğrulanmaktadır. Depremin zamanı dışında şair, merkez üssü Kırgızistan'ın Çüy iline bağlı Çon Kemin (Büyük Kemin) ilçesi olan ve 4 Ocak 1911'de meydana gelen depremde yaşadıklarını ve duyduklarını dile getirmiştir. Dünya deprem literatürüne Türkistan yahut Kebin depremi olarak geçen bu deprem 20.yy'ın en büyük depremlerden biri olarak kabul edilmektedir[6].

[5] Moldo Kılıç Törekeldin:. Şair Kırgız yazılı edebiyatının ilk temsilcilerinden biri kabul edilmektedir. Bu günkü Kırgızistan'ın Narın vilayetine bağlı Koçkor ilçesinde 1868 yılında doğmuş, 1917 yılında da memleketinde vefat etmiştir. Yönetici bir aileden gelen Moldo Kılıç dinî bir eğitim almış ve Kırgız halkının sosyal ve kültürel durumunu anlatan şiirler yazmıştır. Eserleri; Çüy Bayanı, Kerme Too, Kanatuular, Zilzala, Kol Kazal, Kara Koçkor, Kız Cigit, Uy Kazal, Catakcılar, Çüy Kanatuuları, Bürküttün Toyu, On Ceti Biy, Kaçkanak Moldo Sulayman, Moldo Düyşö, Zamanai Azamattar, Sapar, Baytaylak'tır. Bu eserlerden Zilzala dışındakiler şairin ölümünden sonra yayınlanmıştır. Şiirleri elle çoğaltılarak halk arasında yayılmıştır. Şair aynı zamanda Kırgız akınlarının ortaya koydukları "zamana" akımının temsilcilerindendir (Bkz.: Tan 1998, XII-XIV; Yıldız 2010, 7-9; Duman 2015, 13; Arvas 2012, 114-115).

[6] Araştırmalara göre Kebin depremi 4 Ocak 1911 tarihinde sabaha karşı saat 04:25'te 8.2 şiddetinde yaşanmış ve 1000 km. uzaklıktaki yerlerde dahi (Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Orta Rusya ve Kafkaslar) yıkıcı olmuştur (Нурмагамбетов: 1999). http://www.kndc.kz/kndc/docs/earthquakes/kemin.pdf

2.1. Kıssa-i Zelzele'de Anlatım Özellikleri

Kıssa-i Zelzele'de bir vaka anlatılmasına rağmen olayın anlatım kurgusu karışık ve zayıftır. Bu anlatım karışıklığı o dönemde birbiri ardınca depremlerin meydana gelişine ve bunların şair üzerinde yarattığı psikolojiye bağlanabilir.

Moldo Kılıç şiirine besmele ile başlar[7] ve Hz. Muhammed'in Peygamber olduğunu vurgulayarak *yüz yılda bir insanlar için korkunç şeylerin olacağını kitapların kaydettiğini* söyler: *Evvel sözüm bismillâ, Ayta bersek söz munda... Kitaplarda bir bolcal, Korkunç bolar yüz yılda, Nur Muhammed Peygamber, Ümitkârmız köp canlar* (Dıykanov 1991, 4).

M. Kılıç yaşadığı depremi ve sonrasını "zar zaman" olarak nitelemiştir. *Zar zamanga süyledim, Her borumu bolcalun* ifadesiyle *bütün olan biteni hüzün zamanı için söylediğini* (Dıykanov 1991, 4) belirtmektedir. Bu ifadeler bir anlamda eserin sebeb-i telif kısmını oluşturmaktadır.

2.1.1. Deprem öncesi belirtiler

Bilimsel olarak ispatlanmış olmasa da depremi önceden bazı hayvanların hissettiğine dair halk inanışları ve söylenceleri mevcuttur. Özellikle köpeklerin deprem öncesinde uluduğu ve normalin dışında hareket ettiği söylenegelmiştir. Bu hususta şair de bazı hayvanların garip hareketlerine tanıklık etmiştir: Bütün köpekler ulumuş ve sağa sola kaçışmış[8], develer huzursuz olmuş, bağlı inekler ipinden boşanmış, atlar kişneyip eşinmiş, keçiler ağıllarından kaçmış, tünekteki kuşlar çırpınmıştır.

İt bütkendip barısı
Ulup unşup çurkurap
Can alguçı kilerdey
Çoçup turdık zırkırap
Huday özü saklasun
Asman yerler buzulup
Kiterbi dip bırmırap
Matavda töye bışkırup
At kişinip koşnurup
Taş koralar kaldırap
Eçki koydun barısı
Ürküp çıktı çüçkürüp
Cilede uylar ögürüp
Baylagan cibi üzülüp…
Tuurda kuşlar talgınup
At koşkurup alkınıp….(Dıykanov 1991, 5-6)

Gök yüzündeki bazı belirtilerin de depreme yol açtığı inancı mevcuttur. Şiirde bu duruma da değinilmiştir. Şair, ay ve güneş tutulmaları gördüğünü, bunlara bir kuyruklu yıldızın sebep olduğunu belirtmiştir. Göksel bir hadise olarak 1910 yılında dünyadan bir kuyruklu yıldızın geçtiği bilgileri mevcuttur.[9]

---

[7] Eser, Yazıcı Molla Kılıç Törekeldin *Kıssa-i Zelzele* künyesiyle 1911'de Kazan'da basılmıştır. Bu baskı daha sonra birtakım ilavelerle K. Dıykanov tarafından 1991'de Frunze'de yeniden yayınlanmıştır. Çalışmamızda verilen örnekler eserin bu tıpkıbasımından alınmıştır. Dıykanov'un yayınının dış kapağında şairin adı Molla Kılıç şeklinde yazılmışken iç kapakta Moldo Kılıç olarak yer almaktadır. Bu yayına göre şair eserinde ismini Molla Kılıç olarak kullanmıştır. Ancak Kırgız edebiyat tarihçileri umumiyetle onun adını Moldo Kılıç şeklinde zikretmektedirler. Bundan dolayı çalışmamızda şairin adının Moldo Kılıç şeklindeki yazılışı tercih edilmiştir.

[8] Bu depreme tanıklık edenler özellikle köpeklerin birkaç gün öncesinden huzursuz olduklarını ifade etmişlerdir (Нурмагамбетов: 1999). http://www.kndc.kz/kndc/docs/earthquakes/kemin.pdf

[9] http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/kuyruklu-yildiz-327

Ay tutulup yar taymak
Kün kitilüp nur taymak
Kuyruklı yıldız köp çıgup
Asmandagı ay, kündi
Beti cavın kir çalmak … (Dıykanov 1991, 6)

2.1.2. Deprem anında yaşananların anlatımı

Şair deprem esnasında olan biteni anlatırken hem şahit olduklarını hem de görenlerin söylediklerini haber vermiştir. Çevresinde üç yüz kişiden fazla insan ölmüştür. Çocukluk günlerinde de bir depremi yaşadığını ancak böylesinin görülmediğini, o yılki depremin geçmiştekilerden daha yıkıcı olduğunu ifade etmiştir:

Çüydin başı çon Kemin,
Men aytamın bilgenim.
Anık bilgen adamlar,
Aytup berdi körgenin,
Üç yüzden artık kişi dip
Yer tugralı ölgenün
Tam yıgılup basgandın
Ölügün alup kömgenün...
Bizler bala yaş çakta
Yer çaybalmak bar idi
Bilgen adam bilmese
Bu nemene boldu dip
Bilmegenler köp idi
Tam çıgılup yer köçkön
Munday yoruk yok idi…
Uşu yulgı zelzele
Barabar keldi barısına…
(Dıykanov 1991, 7-8)

Şair depremin olduğu tarihi vermese de gece vaktinde meydana geldiğini şiirden anlamaktayız. İnsanlar uğultu ve sarsıntıyla yataklarından fırlamışlar, bir kısmı çıplak şekilde kendini dışarıya atabilmiştir. Yaşanan dehşet ve korkuyla karısını, çocuğunu ve yakınlarını düşünmeden, yere düşenleri kaldırmadan herkes kendi canının derdine düşmüştür. Ölüm korkusunun insana yaşattığı bu durum aklın yitirilmesi olarak tarif edilmiştir.

Ağaç veya taştan yapılmış evler sadece sarsıntıdan yıkılmamıştır. Dağlardan kopan kayalar, yerin çökmesi ve heyelan sebebiyle de evler yıkılmış insanlar altında can vermişlerdir.

Depremin şiddetli oluşu yeryüzü şekillerini de değiştirmiştir. Belirli bazı yerler, ağaçlar heyelanla yer değiştirmiş, bazı yerler Isık Göl'ün içine gömülmüştür. Tarladaki ekinler yer çökmesiyle yok olmuş, dağlardan kopan taşlar yolları ortadan kaldırmıştır.

Bu dehşet verici manzarada sağ kalanların Allah'ın inayetiyle eceli gelmediği için sağ kaldıkları belirtilmiştir:

Tamam canlar oykanup
Barmadı közi uykuga
Yıgaç üyler karçıldap
Yer dünkirep tarsıldap
Kagılayın Huday dip
Karap turdık kalkıldap…
Oylasanız yaranlar
Hayvatı kıyın köründi
Can canıvar mahluk
Bir canınan tünildi
Tamda yatkan adamlar
Ala kaçup öz başın
Cılangaç çıga yükürdü…
Hatunı yatsa karabay
Balaların tasnabay
Dalay adem cılangaç
Çıkgan igen çıdabay…
Korkutmaçı Huday ay
Tas tuladı tam turgay
Yer yarıldı al turgay
Kança candı tav basdı
Yerde birin kaltırbay...
Kazan ayak kaldırap
Kumganda sular tögüldi
Kaysı birin aytayın
Oyladık kıyın ölümdi …
Çüydin başı Çon Kemin
Tav yarlıgan yerlerin
Dalay candı taş basup
Yer köçkünün yürgenin
Bitgeydeki karagay
Yeri minen yılganın…
Daladagı canlardın
Ne bolganın kim bilir
Acalı yok canlarga
Allah Teâlâ yol biret
Orodagı egindi
Yer carılup citirdi
Kapçıgaydın taş kulap
Kara yoldu bütürdi
Tigeydegi yıgaçdı
Ordu menen köçürdi
Tav carılup toktabay
Aska taşlar bozuldu…
Tam cıgılup taş basup
Dalay candın ölgenin
Bilgenlerden surasak
Aytup birdi körgenün
Bir kança yer carılup
Isık Kölge kirgenin
Inanmasan barıp kör
Munı yalgan dibeğin…
(Dıykanov 1991, 8-10)

2.1.3. Depremin sebepleri

Şair depremin oluş sebebini İlahî bir gazap olarak düşünmektedir. Ona göre hocalar, mollalar ve daha pek çokları kurnazlık ederek insanların haklarını yedikleri, ticarette hile yapıldığı, israfa düşüldüğü ve memlekette kavgalar olduğu için bu felaket başlarına gelmiştir. Hatta *insanoğlunun kurnazından kara yer böyle sallanır* şeklinde bir hadis duyduğunu ifade ederek bu düşüncesini ispata çalışır. Depremin sebepleri olarak gösterilen insan davranışları aslında insanlardan şikâyet veya zamanın bozukluğuna işaret eden bir bakış açısının neticesidir. Moldo Kılıç, Kırgız edebiyatında görülen *zamana* akımının temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Bu akımda şairlerin yaşadığı zamanki toplumu, insanları, devri şikâyet eden bir anlatım benimsedikleri görülür (Arvas 2012, 114; Alimov 2013, 14).

İl kıdırdı hâceler
Amel kılmay mollalar
Adem hakkın köp cidi
Türli türli bendeler
Kulangan coruk köbeydi
Hudayday başka kim biler..
Hadisden ukgan bu sözüm
Adam bende şumunan
Kara yer buytup tirbilir…
Sonın işler köp boldı
Şumlıgınan bendeni
Helaldıka arzıbay
Sütke kılar savdanı
İsrafge mal çaçıp
Curtun kılar kavganı…
(Dıykanov 1991, 6-7, 15)

2.1.4. Kıssa-i Zelzele'de geçen yer adları

Şiirde Kırgızistan'ın illerinden Bişkek, Çuy ve Issık Köl ile Kemin, Koçkor, Şon, Baysarun, Semizbel ve Narın ilçelerinin adları zikredilir. Ayrıca Almatı (Kazakistan), Andican / Anciyan (Özbekistan) ve Kaşgar (Çin'in Uygur bölgesi) depremden zarar görmüş şehirler olarak anlatılır. Söz konusu bu yerleşim yerleri arasındaki mesafe yaklaşık 1000 km'lik uzunluktadır. Şiirden anlaşıldığı kadarıyla sayılan bu yerlerde deprem aynı anda olmamıştır. Ayrıca gazete haberlerinden[10] ve bilimsel çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla bu depremlerin en yıkıcısı 8,4 şiddetinde olmuş (Bruce 2004, 40) ve bir ay kadar sürmüştür.

Adette yok tuyladı
Andan murun iki yıl
Bir kançalık çaykaldı…
Anan songı Kaşkar'dan
Dalay kışlak kıyradı…
Almatı'nı, Kaşğar'dı
Evvel mundı başladı
Andican'dı zelzele
Bölindirüp taşladı…
Yerdigenim kin Koçkar
Ayak yagı Simiz Bil
Nar yagına karasan
Miltiregen Isık Köl
Yer silkinip carıldı
Baysavrundı barıp kör
Zelzeleden çoçıdı
Canı korkup talay il
Çon Kiminde bozıldı
Oysı tavsı kança yer…
(Dıykanov 1991, 11, 13, 14-15)

3. Depremin Anadolu'daki Yankısı

Türkistan'da meydana gelen söz konusu deprem 1911 yılı Ocak ayı başlarından itibaren İstanbul basınında da yer almaya başlamıştır. Özellikle haftalık çıkan Sırat-ı

[10]Şiirde anlatılan deprem felaketi dünya basınında da konu edilmiştir. Genelde *Türkistan Depremi* yahut *Asyatik Deprem* başlığıyla yer alan haberler uzun müddet gazetelerde yer bulmuştur. Bu haberlerde köylerin yok olduğu, Pijevalsky denen bir kasabanın yere gömüldüğü ve yerinde bir göl oluştuğu gibi sarsıcı haberler yer almıştır. Yabancı basında yer alan haberler için bkz. "Turkestan Earthquake", The Sydney Morning Herald (NSW : 1842 - 1954), Cmt. 7 Ocak 1911, p. 13; "Asiatic Earthquake", *The West Australian (Perth, WA : 1879 - 1954)*, Cmt. 7 Ocak 1911, p. 11; "Turkestan Earthquake", The Mercury (1860 - 1954) ; Pzt. 16 Ocak 1911 ; p. 5.

Müstakim Mecmuasında (SM) konuya uzunca bir periyotta yer verilmiştir. Depremle ilgili bilgiler Rus ve Batı gazeteleri ile Rusya'dan gelen telgraflara dayandırılarak sunulmuştur. Türkistan depremiyle ilgili SM'deki yazılar 12 Ocak 1911 tarihli 123. sayıdan 1 Haziran 1911 tarihli 143. sayıya kadar bazı haftalar atlanarak toplam 14 sayıda yayınlanmıştır. Süreç içinde dergide yer alan yazılara bakıldığında bölgeden gelen haberler, depremzedelerin kimliği, İstanbul basını ile aydınların konuya duyarsızlığının eleştirisi, kamuoyu oluşturarak felaketzedelere yardım kampanyası düzenlenmesi, yazılan şiirler ve toplanan yardım paralarıyla ilgili bilgilere odaklandığı görülür.

3.1. Sırat-ı Müstakim'de Yer Alan Türkistan Depremi Haberleri

"Türkistan: Türkistan'da Hareket-i Arzî" başlığıyla sunulan ilk yazıdaki bilgiler, Batı ve Rus gazeteleri ile bölgeden gelen bazı telgraflara dayandırılmaktadır. Bu bilgilere göre Depremin merkezi Issık Göl'ün doğusu olup 10.000 km^2lik bir alanda etkili olmuş ve 24 dakika sürmüştür. En fazla Vereni, Perjyovalski ve Taşkent şehirleri hasar görmüştür. Özellikle 6 Ocak gece yarısına 8 dakika kala başlayıp 12 dakika devam eden deprem olağanüstü şiddetli olmuştur. Ölümler ve hasarın boyutlarının henüz tespit edilemediği ancak çok büyük olduğunun tahmin edildiği bildirilmiştir. Haberlere göre Vereni'de birçok ev yıkılmış 700 aile evsiz kalmış, sarsıntılardan dolayı çok korkan halk eksi 10 derece soğukta dışarıda kalmıştır. Perjyovalski şehri büsbütün toprağın altına gömülmüş yerine bir göl ortaya çıkmıştır. Çevrede büyük ve derin çatlaklar oluşmuş, bazı taraflar çökmüş, bazı taraflar yükseltmiştir. Bu afetin verdiği korku ve dehşetten birçok insanın aklını kaçırdığı ifade edilmiştir (SM 123, s.319).

"Türkistan'da Sefalet" başlığıyla 26 Ocak 1911'de yayınlanan ikinci yazıda Türkistan Müslümanlarının çektiği sıkıntılardan da bahsedilerek depremin 6 gün sürdüğü, 2500 kişinin öldüğü, 10 bin kişinin kayıp olduğu, zenginlerin bile bütün mallarını kaybederek dilenmek zorunda kaldıkları, insanların dışarda yattıkları ve eksi 30 derece soğukla mücadele ettikleri, açlıktan bebeklerin öldüğü, 200 kadar Türk yerleşiminin sadece enkazının kaldığı, pek çok yeri suların bastığı, bu görülmemiş felaket karşısında Rusya'nın yardım ettiği bildirilmiştir. Aynı sayıda Osmanişer Loyd gazetesinden yapılan aktarmaya göre ise depremin 10 gün sürdüğü, Yedisu Vilayeti ve Evliya Ataşehir ile havalisini tamamen harap ettiği, 200 kadar Müslüman köy ve kasabasının yalnız enkazının kaldığı, birçok yeri suların bastığı, parçalanan dağ kütlelerinin şehirlerin-köylerin üzerine yuvarlandığı ve bunların müthiş telefat ve felaketlere sebep olduğu, Issık Göl etrafındaki telgraf direklerinin 5-6 yüz metre uzaklara fırladığı, birçok yerlerde arazinin yarıldığı, binlerce insan ve hayvanın mahvolduğu haberleri yer almıştır (SM 125, s.351-352).

3.1.1. Depremzedelerin kimliği

Felaketzedelerin Türk ve Müslüman olduğu yer alan haberlerde sık sık hatırlatılmış ve ırkdaş ve dindaşlarımıza yardım etmenin zorunluluğu vurgulanmıştır. Türklerin *en saf ve en mütedeyyin bir nesl-i azîmi* olarak tarif edilen Kırgızlar'ın bu depremde telef oldukları, dağlık köylerde yaşayan Kırgızların tamamen yok oldukları belirtilmiştir.

3.1.2. İstanbul basını ve aydınların konuya duyarsızlığının eleştirisi

Rusya'nın ve Kızıl Haç'ın yardım için çırpınırken İstanbul'da ırktaş ve dindaşlarımıza yardım için henüz gözle görünen bir kıpırdanmanın olmaması eleştirilmiştir (SM 125, s.351-352; 126, s.368). Bu tür durumlarda gündelik gazetelerin etkisine dikkat çekilmiş, her bir gazetenin ayrı ayrı yardım sütunları açarak yardım toplamaya başlamalarının gereği dile getirilmiştir. Ancak Darü'l-Hilafe Müslümanlarının ve gazetelerin konuya duyarsız kalmaları yüzünden meselenin merkez-i hilafette unutulduğu, bu durumun ırkdaşlık ve dindaşlık şöyle dursun insaniyet açısından bile düşündürücü olduğu ifade edilmiştir. Hatta iki yıl önce meydana gelen Messina (İtalya) depremi ile Fransa'daki sel felaketi için gündelik gazeteler marifetiyle oldukça mühim yardım toplandığı hatırlatılarak İstanbul basınının Doğu'ya, Türk ve Müslümanlara karşı yabancı duruşu tenkit edilmiştir.

Gazeteler dışında o günün sivil toplum kuruluşlarından sayılabilecek *Kırım Talebe Cemiyeti* tarafından Türkistan felaketzedeleri menfaatine düzenlenen etkinlikte salonun dolmayışı "Böyle hayırlı bir iş için 700 binden fazla Müslüman nüfusu olan İstanbul'dan daha fazla katılım beklenirdi." ifadeleriyle eleştirilmiştir. Bu toplantıda söz alanlardan Yusuf Akçura'nın da Osmanlı matbuatını ve aydınlarını eleştirdiği görülmektedir. Akçura Bey'in toplantıda yaptığı uzun konuşmasının tamamı SM'de yayınlanmıştır (SM 128, 397-400). Akçura Bey özetle şunları dile getirmiştir:

> "Türkistan depreminin üzerinden bir buçuk ay geçtiği halde İstanbul gazeteleri batıdan gelen bir sürü lüzumsuz telgraflara yer vermekte, bu lüzumsuz haberler arasında şehir isimlerini dahi yanlış yazarak Türkistan depremiyle ilgili kısa ve karışık bilgiler vermektedirler. Bu haberlerin hiçbiri felaketzedelerin Müslüman ve Türk olduklarını açıklamamaktadır. Depremle ilgili ilk bilgi bir ecnebi gazetesi olan Osmanişer Loyd'da yer almıştır. Hadisenin haftasında bir tek Sırat-ı Müstakim bu felaketzedelerin kimliğine dikkat çekmiştir."

Akçura Bey bu durumun yeni bir şey olmadığını, Türk aydınlarının öteden beri şarka uzak durduklarını, bu uzaklığın sebebinin de şarklı olmaktan utanmalarından, garp medeniyeti içinde yer almak istemelerinden ve garptan duydukları korkudan dolayı onlara yaranmaya çalışmalarından kaynaklandığını vurgulayarak konuşmasını tamamlamıştır.

Akçura, eleştirilerini somutlaştırarak Osmanlı şairlerinin Türkistan felaketi karşısında suskunluğuna işaret etmiş, özellikle dönemin büyük şairi Tevfik Fikret'ten bu felaket için bir şiir yazması beklentisini dile getirmiştir[11].

3.1.3. Kamuoyu oluşturarak felaketzedelere yardım kampanyası düzenlenmesi ve toplanan yardım paralarıyla ilgili bilgiler

Dergide yayınlanan ilk yazıda afete uğrayan bütün insan evlatlarına ve bilhassa din ve dil kardeşlerimize son derece acındığı fakat yardım etmenin mümkün olmadığı ifade edilmiştir (SM 123, s.319). Ancak ikinci yazıda felaketzedelere Rusya tarafından yapılan yardımlar[12] ve Kızıl Haç'ın 15 bin ruble yardım etmesi hatırlatılarak eksi 30 derece soğukta gıdasız aç çıplak kalanların Müslümanlar ve Türkler olmasından dolayı herkesten önce Türklerin yardım etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Birkaç yıl önce Fransa selzedelerine, Messina depremzedelerine İstanbul'da yardımda bulunulduğu da hatırlatılarak, *hamiyyet sahiplerinin mecalsiz ve kimsesiz kalan biçarelerin imdatlarına yetişmelerinin insani bir mecburiyet olduğu* belirtilmiştir. Türklerin gazeteler vasıtasıyla acilen bir yardım kampanyası başlatması gerektiği, bu çerçevede Sıratım Müstakim olarak bir İane Defteri açtıkları, bir yardım konferansı tertip etmeyi ve özel bir sayı yayınlamayı planladıkları ifade edilmiştir (SM 125, s.351-352). Bu yazılarda hilâl ve haç karşılaştırılarak Osmanlı topraklarında dinî ve millî duyguların harekete geçirilmesi hedeflenmiştir

İlerleyen sayılarda Sırat-ı Müstakim, kendi faaliyetleri dışında gerçekleştirilen yardım çalışmalarından da bahsederek halkın katılımını sağlamaya çalışmıştır. Örneğin Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'nin konuyla ilgili bir fetvası yayınlanmıştır. Fetva ile yardımlaşmanın dinî bir vecîbe ve aynı zamanda insani bir zorunluluk olduğu hatırlatılmış; halk, Türkistan'da meydana gelen depremlerden zarar görenler için yardım toplamaya çağırılmıştır. Bu çerçevede Şeyhülislama bağlı bir "Türkistan İane Komisyonu" kurulduğu, yardım biletleri basıldığı, bu komisyonun her vilayet, liva ve kasabada da hayata geçirildiği fetvada bildirilmiştir (SM 128, s.397).

Sırat-ı Müstakim 126. sayısından itibaren "Asyâ-yı Vustâ Felâketzedegânı İane Defteri" başlıklı yazıyla bir yardım defteri açtığını duyurmuş, yardım gönderenlerin

[11] Tevfik Fikret, birkaç yıl önce Balıkesir'de meydana gelen deprem için "Verin Zavallılara" adlı bir şiir yazmıştır. Bu şiirin toplumda yankısı büyük olmuş, o zaman insanları yardıma sevk etmiştir. Akçura, Türklüğün beşiğinin bir büyük felaketle parçalandığı günlerde T. Fikret'in büyük kalbinin feryat etmeyişini eleştirmiş, o büyük Türk şairinden bir ikinci *Verin Zavallılara* beklediğini ifade etmiştir (SM 128, 397-400). Bu konu Muharrem Dayanç (2007, 123-140) tarafından yazılan "Balıkesir ve Türkistan'da Deprem ve Tevfik Fikret'e Sitem" başlıklı makalede ele alınmıştır. Çalışmada T. Fikret'in söz konusu şiiri yazmaya sevk eden Balıkesir depremi, Akçura'nın Türkistan depremi için de T. Fikret'ten bir şiir beklentisi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca Türkistan depremiyle ilgili Sırat-ı Müstakim'de yer alan yazılar tanıtılmıştır.

[12] Bu yardımlarla ilgili olarak İmparotoriçe'nin 50 bin ruble yardım etmesi, yardım toplanmasını emretmesi, yardım komisyonlarının oluşturulması gibi bilgiler verilmiştir (SM 125, s.351).

mektubuyla birlikte gönderdikleri miktarları yayınlamıştır. Yardım edenlerin mektupları yayınlanarak konuyla ilgili bir duyarlılık ve heyecan yaratmanın hedeflendiği anlaşılmaktadır. Özellikle askerler, bazı yazarlar, yöneticiler, esnaf, öğretmen ve öğrencilerin mektupları yer almıştır. Bu bağlamda Sırat-ı Müstakim yöneticilerini bir iane defteri (yardım kampanyası) açmaya cesaretlendiren şu mektup dikkate değerdir:

> "Sırat-ı Müstakim Ceride-i İslamiyesine:
> Telgrafların Ana yurdumuz olan Isıkgöl tarafından getirdiği kara haberlerin şu büyük ve biricik Türk hakanlığının payitahtında yakacak bir bağır, yaş döktürecek bir göz bulamaması, bu milletin dirilmesini düşünenleri pek acı ve derin düşündürecek bir musibet olurdu. Hamd, binlerce hamd olsun Ulu Tanrı'ya ki bir Türk mektepceğizinin ufak bir sınıfı "Altay", "Kırgız", "Isıkköl" gibi henüz birkaç aydan beri gönüllerine koymuş, beyinlerine sokmuş oldukları sevgili isimlerle ilgili bir kara haberden heyecanlanmış, bir Melek temizliğinin bütün nûrâniyetiyle ellerini o bahtı kara kardeşlerine uzatmıştır. İşte o heyecan ve tesirin mübarek bir semereciği ekli pusula ile takdim olunur. Payitaht-ı velveledârın bir köşeciğinde gömülü kalan bu vicdanî hadise hâlen pek mütevazı ve ses getirmemiş ise de sonucunu düşünenleri sevinç gözyaşlarına gark etse yeri vardır."
> Bazı kardeşlerimizin hediyeleri de evlatlarımızın "çoban armağanı çam sakızı" na katıldı. 240 buçuk kuruşluk şu naçiz meblağın candan, yürekten üzüntülerimizle beraber bizi doğuran o illere ulaştırılmasını niyaz ederiz. Beşiktaş'ta bir Türk Mektebi Muallimlerinden.[13]

Beşiktaş'taki bir Türk mektebi öğrencilerinin muallimleri vasıtasıyla Türk kardeşlerinin ıstırabını paylaştıklarına dair hislerini anlattıkları ve yardım için para topladıkları, paranın da SM aracılığıyla Türkistan'a ulaştırılmasını anlatan bu mektup, Sırat-ı Müstakim'in yardım kampanyası başlatmasına vesile olmuştur. Mektuptan Türk Dünyası kavramının o günlerde Osmanlı mekteplerinde işlenmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Sırat-ı Müstakimdeki "İane Defteri" başlıklı yazılar 143. sayıda son bulmuştur. Yaklaşık 5 ay kadar gündemde tutulan bu hadise ile Türkistan, Türklük ve İslamlık adına bir kamuoyu oluşturulmuş önemli sayılabilecek miktarda para toplanmıştır.

3.2. Türkistan Depreminin Anadolu Sahası Edebiyatına Yansıması

Gerek Sırat-ı Müstakim mecmuasının gerekse Yusuf Akçura'nın eleştirileri neticesinde Türkistan'da yaşanan büyük deprem felaketi karşısında şairlerin konuyla doğrudan ilgili üç şiir kaleme aldıkları görülmektedir. Bunlar; İzzet Ulvi'nin *İlk Yurd* (SM 131, s. 14. / 9 Mart 1911)[14] İshak Refet'in *Türkistan* (SM 133, s.39 / 23 Mart 1911)[15] ve

[13] Mektubun altında gazetenin şu ifadesi yer almaktadır: Beşiktaş'ta bir müselman mektebinin Muallimlerinden biri delaletiyle birkaç Türk genci tarafından yekün 240 kuruş, 50 para (SM 125, s.352).

[14] İlk Yurd: -*Türkistan zelzele ve i'ânesi münasebetiyle*-
Bir ovada düşünüyor tasalı bir ihtiyar,
Her yer harâb, her gelen ses sanki baykuş feryâdı,
Semâsını korkunç, büyük bir kartal kanadı
Kapamış hep her tarafda kanlı, uzun mızraklar.
Ey kardeşler! Zelzeleden alt üst olan, yıkılan
Bu yer bizim -bu ihtiyar- ilk yurdumuz, Türkistan

Osmanlılık burdan çıktı, bu mukaddes topraktan
Lâyık mı ki bu ananın işi olsun yas, figan?

Tepedelenli-zâde Kâmil'in *Asyâ-yı Vustâ felâketdîdeleri İçin; Te'âvün, Ashâb-ı Hamiyyete* (SM 135, s.70 / 6 Nisan 1911)[16] başlıklı şiirlerdir.

Söz konusu şiirlerde Türkistan'daki depremi yaşayan felaketzedelerin durumları tahayyül edilerek bunlara yardım etmenin dinî ve insani bir görev olduğu, aynı zamanda bu insanlara Türk olmalarından dolayı yardımın elzem olduğu dile getirilmiştir. Başka bir deyişle şairlerin, Türkistan felaketine uğrayanlara yardım toplanması hususunda dinî duyguların yanında millî duyguları da harekete geçirme çabasında oldukları görülmektedir.

Almatı'da Yedisu'da kar üstünde aç, çıplak
İnildiyor sakat gençler, ihtiyarlar, yetimler,

Bahtsızları -yazık, yazık!- yoksulluklar boğacak
Bütün bunlar öz kardeştir, imdâd ister, isterler,

Her şey diyor: Cinse yardım! Vermem deme âh sakın!
Dul kadınlar ve genç kızlar düşmana el açmasın.
Şiir, "Zavallı Türkistanlılar İçin, 'Rubâb-ı Şikeste'nin mecruh anamız Türkistan'ı acıyarak inleyen sesi, sımah-ı müterakkıbımıza henüz gelip erişmedi. Lakin genç bir şairimiz İzzet Ulvi Bey bazılarınca artık geçmişlerden ma'dûd o büyük sanatkârın eksikliğini dolduruyor" açıklamasıyla Tanin Gazetesinden alıntı olarak yayınlanmıştır.

[15] TÜRKİSTAN
Bir dul kadın yavrusunu almış kaçar dağlara,
Bir sakat kız "babam" diye inleyerek sürünür
Hep yıkılmış, yıkılmakta, uzaklardan görünür
Türk ocağı, ana yurdu. Benzer iken bağlara
Bakın şimdi nasıl olmuş? Hep ocaklar bir mezar.
Hep evleri bir harâbe, sokaklardan geçilmez
Hep yaralı, ezilmişler; sağlam kimdir seçilmez.
Cenk artığı askerlere benzetilse yeri var.
Sağlamları bulunsa da yaralanmış içinden.
Ya dul kalmış bir kadındır, ya anasız bir çocuk.
Bir dağ gibi oğlu gidip kendi kalan daha çok!
Din kardeşi! Yardım etmek sana bana farz iken
Ne dursun? Aç susuzdur zavallılar, yuvasız,
Kar altında inleşiyor, yakacaksız parasız.
İshak Râfet 12 Şubat 1326 (10 Mart 1911)

[16] *Asyâ-yı Vustâ felâket dîdeleri içün:*
Te'âvün, Ashâb-ı Hamiyyete;
Bir sahne ki bir anda çöken dûd-ı felâket
Altında boğuk… âh-ı garîbân gibi mu'lim
Bir sahne ki şehbal-i siyeh-reng-i sefâlet
Üstünde gerilmiş… şeb-i hicrân gibi muzlim.
Bir sahne-i giyende ki göstermede yer yer,
Bin lâne-i jülîde, hezârân sönük âmâl…
Yüzlerce yanık sîneli, mâtem-zede mâder,
Yüzlerce soluk çehreli, bî-vâlide etfâl
Bir sahne-i dil-sûz-ı fecâyi' ki -yakından
Görmek, değil - etmek bile bir lahza tehayyül,
İnsanda bırakmaz -ne kadar olsa- tahammül.
Hâlince biraz yardım et ey sâhib-i vicdân
Vicdânı olanlar eder ibzâl-i mürüvvet
Hem-nev'ine, hem-ırkına, hem-dînine elbet.
Tepedelenli-zâde Kâmil

Sonuç

1991 yılı Ocak ayında, merkezi Issık Göl olan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Uygur bölgelerinde büyük yıkımlara sebep olmuş bir dizi deprem yaşanmıştır. Bunu bilimsel araştırmalar ve gazete haberleri doğrulamaktadır. Moldo Kılıç bu depremi Kırgızistan'ın Kemin şehrinde bizzat yaşamış ve akınlık mesleğinin gereği olarak toplumu derinden etkileyen bu hadiseyi Kıssa-i Zelzele adını verdiği uzunca bir şiirle dile getirmiştir. Şair, gerek depremin sürekliliği ve şiddetinin yarattığı psikolojik etkilerle gerekse de edebî gücünün zayıflığı dolayısıyla olayı karışık bir şekilde ifade etmiştir. Bununla birlikte tarihi bir vakanın şahitliğini şiirle dile getirerek bölgesinin ve Kırgızların sözel tarihine katkıda bulunmuş, aynı zamanda da Kırgız edebiyatının ilk yazılı metnini ortaya koymuştur. Bu metin üzerinden o dönem Kırgızlarının, en azından Kemin bölgesinde yerleşik hayata geçtiklerine; taş, ağaç ve topraktan yapılmış evlerde oturduklarına; hayvancılık ve tarımla uğraştıklarına dair kısmen de olsa sosyal tarih okumaları yapmak mümkündür. Depremin bölge insanı üzerinde yarattığı dehşet, korku, ölümler, yıkımlar ve sefalet Moldo Kılıç'ın eserinde yer bulurken gazetelerde geçen Rus yardımları, şiddetli soğuk gibi konular anlatılmamıştır. Metin bağlamında söz konusu yardımların bölgeye ulaşmadığı düşünülebilir.

Anadolu sahasında bu hadisenin yer alması, Osmanlı dönemindeki Türkçülük akımının başlangıç yıllarına rastlaması bakımından bazı değerlendirmelerde bulunmaya imkân tanımaktadır. Basında yer alan haberler, özellikle de Sırat-ı Müstakim dergisindekiler, *insani, vicdanî ve dindaşlığın* bir gereği olarak felaketzedelere yardım etme zorunluluğunu halka telkin etmenin yanında felaketzedelerin Türk kimliklerine vurgu yaparak *ırkdaşlık* duyguları üzerinden bir toplumsal farkındalık yaratmayı da hedeflemiştir. İane Defteri için gönderilen yardım paralarına eklenmiş mektuplarda ve diğer yazılarda millî şuur uyandırmaya yönelik çabalar görülmektedir. Büyük bir felakete karşı toplumda uyandırılması beklenen dini ve millî farkındalık için o zaman İstanbul'da bulunan Anadolu dışından bazı Türklerin faaliyetleri de haberlere yansımıştır. Kırım Talebe Cemiyeti'nin Türkistan depremiyle ilgili bir yardım toplantısı düzenlemesi, Yusuf Akçura'nın bu toplantıda eleştirel bir konuşma yapması gibi hususlar sözü edilen deprem üzerinden Türk milliyetçiliği fikrinin gelişmesinde Anadolu dışından Türklerin etkisine işaret etmektedir.

Bunun yanında telkinlerle de olsa yazılan şiirler de Türkistan felaketzedelerine yardım ve millî şuur oluşturma çabasındadırlar. İzzet Ulvi'nin *İlk Yurt*, İshak Rafet'in *Türkistan* başlıklarını şiirlerine koymalarını ve söz konusu coğrafyayı Türk ocağı olarak adlandırmalarını, bunların yanında Osmanlılığın buradan çıktığını vurgulamalarını millî şuur oluşturma gayretiyle

ilişkilendirmek gerekir. Ayrıca, İslâmî bir mecmua hüviyetindeki Sırat-ı Müstakim mecmuasının Türkçülük fikrinin işlenmesindeki katkısı da vurgulanması gereken bir husustur.

Kaynaklar

ALİMOV, U. (2003). *Kırgızistan'da Akınlık ve Akınlık Geleneği,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ARVAS, A. (2012). Bir Geleneğin Farklı Coğrafyalardan Yansıması, *Gazi Türkiyat*, 113-125.

ASIATIC EARTHQUAKE (1911, 7 Ocak). The West Australian (Perth, WA : 1879 - 1954), p.11.

BRUCE, A. B. (2004), Engineering Seismology, *Earthquake Engineering: From Engineering Seismology to Performance-Based Engineering (Edt.: Yousef Bozorgnia, Vitelmo V.Bertero),* London: CRC Press, p.24-74.

CİGİTOV, S. (2004). Sovyet Döneminden Önce Kırgız Edebiyatı (Akt. S. Koç), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı,* 17, 77-90.

ÇOBANOĞLU, Ö. (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

DAYANÇ, M. (2007), Balıkesir ve Türkistan'da Deprem ve Tevfik Fikret'e Sitem, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/2, 123-140.

DUMAN, G. B. (2015). 19. Yüzyıl Kırgız Şiiri ve Dönemin Sosyal ve Siyasi Gelişmelerinin Şiirdeki Yansımaları, *Bilig,* 75, 1-21.

DIYKANOV, K. (1991). *Molla Kılıç Törekeldin Kıssa Zilzala Degen Kitebi*, Kazan: Frunze.

GÜNGÖR, E. (2019). Kırgız Matbuatının Ortaya Çıkmasında Ceditçiliğin Rolü, *MANAS Journal of Social Studies*, V.5/3, p.387-400.

НУРМАҒАМБЕТОВ. А. (1999). *Сейсмическая история,* Алматы. (2017, Erişim 12.10.) http://www.kndc.kz/kndc/docs/earthquakes/kemin.pdf

KUYRUKLU YILDIZ. (2017, Erişim 11.10.). http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/kuyruklu-yildiz-327

SEVER, M. (2008). Toplumsal Bellek ve Geleneksel Eylem Bağlamında Bir Sözel Tarih Metninin Değerlendirilmesi, *Milli Folklor*, 77, 61-68.

SIRAT-I MÜSTAKİM MECMUASI, No: 125, s.351-352; No: 126, s.368; No: 127; s.384; No: 128, s.397-400; No: 129, s.414-416; No: 130, s.432; No: 131, s.16; No: 132, s.32; No: 133, s.39; No: 135, s.70; No: 136, s.96; No: 137, s.122; No: 139, s.144; No: 143, s.208.

TAN, A. (2013). Kıssa-i Zelzele'nin Kelime Kadrosu ve Geçiş Dönemi Özellikleri, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9, 2331-2350.

TAN, A. (1998). *Moldo Kılıç'ın Kazaldarı (Ses Bilgisi ve Şekil Bilgisi İncelemesi – Metin ve Çeviri)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

TOGAN, Z. V. (1985). *Tarihte Usul*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

TURKESTAN EARTHQUAKE (1911, 7 Ocak). The Sydney Morning Herald (NSW : 1842 - 1954), p.13.

TURKESTAN EARTHQUAKE. (1911, 16 Ocak). *The Mercury*, p.5.

YIKMIŞ, M. S. (2016). Sözlü Tarihin Radikal Potansiyeli, *ViraVerita E-Dergi*, 3, 28-40.

YILDIRIM, D. (2004). Sözel Tarih Belgesi: Sözel Tarih Metinleri, *Türkbilig*,.8, 131-154.

YILDIZ, M. (2010). *Kıssa-ı Zelzele (Metin-İnceleme-Dizin)*, Konya: Kömen.